

DEDE KORKUT

Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research
Cilt Volume 10/ Sayı Issue 26/ Aralık December 2021
Samsun-Türkiye/ Turkey www.dedekorkutdergisi.com

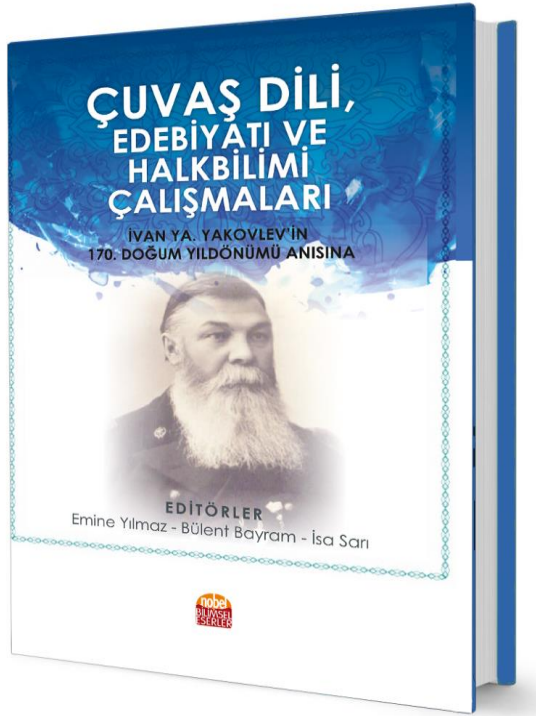

DOI: <http://dx.doi.org/10.25068/dedekorkut432>

Kitap Tanıtımı/ Reviews

Çuvaş Dili, Edebiyatı ve Halk Bilimi Çalışmaları

Yılmaz, E., Bayram, B. & Sarı, İ. (Haz.) (2019). Çuvaş Dili, Edebiyatı ve Halk Bilimi Çalışmaları: İvan Ya. Yakovlev'in 170. Doğum Yıldönümü Anısına. Ankara: Nobel Yayınları

Melike Üzüm*

Sorumlu Yazar *Corresponding Author*

* Dr. Humboldt Misafir Öğretim Üyesi
Johannes Gutenberg Üniversitesi Mainz,
Türkoloji Bölümü, Mainz-Almanya.
Başkent Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı
Bölümü, Ankara-Türkiye.
EImek: melikeuzum@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2338-8066>

Makale Geçmişi *Article History*

Geliş Tarihi: 25.04.2020
Kabul Tarihi: 20.12.2021
E-yayın Tarihi: 25.12.2021

Çuvaşların ataları olan Bulgarlar, Orta Asya'dan ayrılarak batıya göç eden ilk Türk boyudur. Orta Asya'dan batıya göç eden bu boy, bir müddet Kuzey Kafkasya'da yaşadıkdan sonra Doğu Avrupa'ya geçer ve Hun topluluklarıyla karışır. Nemeth, Bulgar adını ilk başta Kafkas bölgesinde Hunlarla Bulgarların karışmasından yola çıkarak *bulga*- "karışmak" eylemiyle ilişkilendirir. Dilsel açıdan doğru olan bu açıklamayı tarihi olaylardan kopuk olduğu gerekçesiyle değiştirir ve siyasi bağlamda "başkaldırmak, ayaklanmak vb." anlamlarını daha doğru bulur. Bu anlamları temel alarak Nemeth *Bulgar* adının, *bulga*- "düzensizliğe neden olmak" eylemi ve eylemden ad yapma eki -r'den oluştuğunu, bu sözcüğün Bulgarların özgürlük sevgisini ifade ettiğini belirtir (1982: 7-11).

Atıf/Citation:

Üzüm, M. (2021). Çuvaş Dili, Edebiyatı ve Halk Bilimi Çalışmaları. *Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 10/26, s. 209-213.

Tarihsel süreçte yaşadıkları coğrafya nedeniyle Bulgarların devamı Çuvaşlar, dillerinde Fin-Ugor dilleriyle ortak özellikler taşır. Türk dil birliğinden İlk Türkçe döneminde ayrılan Çuvaşça, z/ş dili Ana Türkçeden gelişen Türk dillerinden farklı olarak eskicil özelliklerin görüldüğü bir r/l dilidir (Yılmaz 2011: v-x). Türkiye Türkolojisi'nde Talat Tekin'le önemli bir yer edinen Çuvaşça üzerine son yıllarda yapılan araştırmalar artmış; dil, kültür ve edebiyat açısından özellikle genç Türkologlarca merak edilen bir alan haline gelmiştir. Bu yazıda tanıtılan kitap, *Hacettepe Üniversitesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü* tarafından 29 Haziran 2018 yılında düzenlenen "Doğumunun 170. Yılında İ. Yakovlev ve Çuvaşlar: (Dil-Edebiyat-Folklor)" konulu sempozyumda sunulan bildirilerin Prof. Dr. Emine Yılmaz, Prof. Dr. Bülent Bayram ve Dr. Öğr. Üyesi İsa Sarı'nın editörlüğünde bir araya getirilmesiyle ortaya çıkmıştır.

Kitabın sunuş kısmında *Hacettepe Üniversitesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü* kurucusu Prof. Dr. Emine Yılmaz, 2012 yılında bölümün kuruluşuyla ağırlık kazanan Çuvaşça üzerine yapılan çalıştay, sempozyum ve projeleri özetler. Bu başlık altında Yılmaz'ın Çuvaşça üzerine çalışan bilim insanlarını bir araya getirerek bilgi paylaşımını sağladığı ve bu alanda çalışmak isteyen genç araştırmacılara yol gösterici etkinlikler düzenlediği görülür. Ayrıca İvan Yakovlev'in (1848-1930) Çuvaş dili ve kültürünün korunmasına katkıları hakkında bilgi verilir. Yılmaz'ın verdiği bilgiye göre, İ. Yakovlev 1868'de Çuvaşların ilk millî eğitim kurumu olan *Simbirsk Çuvaş* (Öğretmen) Okulunu kurar. *Çuvaş Üniversitesi* olarak da bilinen bu okul, öğretmen yetiştirmenin yanı sıra Hristiyanlığın Çuvaşlar arasında kabul görmesi, yaygınlaşması, dinî alan yazınının çeviriler yoluyla zenginleştirilmesi gibi konularda çalışmalarda bulunur. Böylece din, edebiyat, sanat ve ekonomi gibi birçok alanda yetkin insanların yetişmesine katkı sağlar.

Çuvaş dili, edebiyatı ve halkbilimi alanlarında on beş makaleden oluşan kitap Durmuş Arık'ın "Günümüzde Yaşayan Hristiyan Türk Toplulukları" başlıklı çalışmasıyla başlar. Makalede ilk olarak Türklerin Hristiyanlıkla ilişkisi ve ticaret yollarının ekonomiyi geliştirmesiyle birlikte din ve kültür yayılımını nasıl hızlandırdığı anlatılır. Tarihsel süreçte, Hristiyan mezheplerle gerek misyonerlik faaliyetleri gerekse politik ve siyasi nedenlerle ilişki haline giren Türk toplulukları hakkında kısaca bilgi veren Arık, bugünkü Hristiyan Türk topluluklarını şu şekilde sıralar: *Gagauzlar, Çuvaşlar, Kreşinler (Kreşin Tatarları), Urumlar, Hakaslar, Sahalar (Yakutlar), Gorno-Altay (Altay Kişi), Dolganlar, Tofalar vb.* Çalışmanın sonuç kısmında Arık, Hristiyan Türk topluluklarının diğer Türk topluluklarıyla ortak tarihe dayanan dil, etnografya ve kültürel açıdan benzer bir görünüm sergilediğini belirtir.

Kitapta ikinci makale Bülent Bayram'a aittir. "Tataristan Çuvaşlarına Ait Bir Büyü Defteri (Metin-Transkripsiyon-Aktarma)" başlıklı yazısında Bayram, Çuvaşların geleneksel dinî inançlarına dikkat çeker. Bu inanç sisteminin Hristiyanlığı ya da İslam'ı kabul eden Çuvaşlar arasında görülmediğini, her iki dini de kabul etmeyen Çuvaşların bu dini yaşadıklarını ve yaşattıklarını vurgular. Makaleye konu olan büyü defteri 2014 yılında Tataristan'daki bir Çuvaş köyünde bulunur. Alan araştırmasında fotoğraflanan 13 sayfalık defter, Bayram tarafından değerlendirilerek orijinal metin, transkripsiyon ve aktarım şeklinde makalede sunulur. Büyü metinleri; büyü dili, ateş büyü, diş büyü, hayar (kötü) büyü, göz/ nazar büyü, yılan büyü, fıtık büyü, yara büyü başlıkları altında ayrı ayrı verilir.

Üçüncü makale, “Çuvaşçada İnternet ve Bilgisayar Terimleri” başlığını taşır. Vildan Çakmak’a ait bu çalışmada, gelişen bilişim teknolojisine yönelik terim üretme konusu ele alınır, Türkçenin ve diğer Türk dillerinin internet ortamında yaygın kullanımına dikkat çekilir. Çalışmada odaklanılan konu ise *Ubuntu Translations* ve iki internet sayfasından yararlanılarak derlenen terimlerdir. Çakmak, Rus Anayasasına atıfta bulunarak Rusya sınırlarındaki her cumhuriyetin kendi ana dilini kullanma özgürlüğünün olduğunu belirtir. Ancak yaptığı incelemede internet ortamında Rusçanın baskın dil olarak kullanıldığı, Çuvaşçanın ise gönüllüğe dayanan bir kullanım alanı olduğu görüşünü paylaşır. Bu durumun sebeplerini sorgulayarak Çuvaşçada kullanılan 205 bilgisayar ve internet teriminin Türkiye Türkçesi karşılıklarını verir. Çakmak, inceleme sonucunda bu 205 terimin; 136’sının Çuvaşça, 41’inin Rusçadan kopyalanmış, 10’unun Rusça-Çuvaşça ya da Çuvaşça-Rusça türetimi, 8’inin ise hem Rusçası hem de Çuvaşçası bulunan sözcüklerden oluştuğu tespitini ortaya koyar.

Çuvaşçayı dil ilişkileri bağlamında ele alan “Çuvaşçanın Sözvarlığı ve Dil İlişkileri” başlıklı makale ise Oğuzhan Durmuş’a aittir. Durmuş, araştırmasında üç soruya odaklanır: *Standart Türkçenin sözvarlığında ne kadar kelime mevcuttur? Çuvaşçada alıntı kelimelerin oranı nedir? Çuvaşçanın kelime aldığı dillerle ilişkilerinin aşamaları ne şekildedir?* Bu sorular çerçevesinde Durmuş, Türkçe ve Çuvaşçadaki sözcük sayılarını hazırlanan sözlüklerden yararlanarak karşılaştırır. Karşılaştırma sonucuna göre Çuvaşçada eylem sayısı 7805 iken Türkçede 9912’dir. Ayrıca Durmuş, Çuvaşça ve Oğuz grubu dilleri arasındaki ortaklık hakkındaki görüşlerini paylaşmakla birlikte Çuvaşçanın Moğolca, Marice, Udmurtça, Arapça, Farsça, Rusça ile ilişkisi hakkında da bilgi verir. Çalışmanın sonucunda Durmuş, kullandığı verilere dayanarak Çuvaşçada kopyalanan kelimelerin oranının yaklaşık %17,6 olduğu bulgusunu paylaşır.

Kitapta, Çuvaş folklor ve dil malzemesinin derlenmesi ile ilgili “Simbirsk Çuvaş Okulu Bünyesinde Gerçekleştirilen Derleme Çalışmaları Üzerine Bir Değerlendirme” başlıklı bir yazıya da yer verilir. Sinan Güzel tarafından kaleme alınan yazıda, Sovyet öncesi dönemdeki derleme faaliyetleri çerçevesinde İvan Yakovlev’in hayata geçirdiği *Simbirsk Çuvaş Okulu* bünyesinde yürütülen derleme çalışmaları değerlendirilir. Sonuç kısmında Güzel, *Simbirsk Çuvaş Okulu* tarafından gerçekleştirilen alan araştırmasında elde edilen malzemenin Çuvaşçanın yazı dili olarak gelişimine katkı sağlamasının yanı sıra müzecilik faaliyetlerinin başlamasında ve müzikolojinin ortaya çıkmasında etkili olduğunu, bunlara ilaveten pedagojik amaçlar için de kullanıldığını belirtir.

Çuvaşçada kullanılan terminoloji hakkında başka bir araştırma Bahar Eriş Karaoğlan’a aittir. “Dil-Kültür İlişkisi Çerçevesinde Çuvaş Türkçesinde Gök Bilgisi” başlıklı yazısında Eriş Karaoğlan, Çuvaşların maddi ve manevi kültüründe Bulgarların, Hazarların, İdil Bulgar Devleti’nin, Altın Ordu Devleti’nin ve Rusya’nın, tarihî ve kültürel açıdan iç içe geçtiğini vurgulayarak Çuvaş kültürü ve dilinin şekillenmesinde etkili oldukları görüşünü paylaşır. Çalışmada, “evren ve dünya”, “gökyüzü ve hava”, “bulut”, “güneş”, “ay”, “gezegenler ve yıldızlar” ile ilgili terminoloji ayrı başlıklar altında değerlendirilir; Türkçe, Rusça ve Çuvaşça terimler karşılaştırmalı olarak görülebilmesi için tablolar halinde sunulur. İnceleme sonucunda Eriş Karaoğlan, Eski Türkçedeki kullanımlarla Çuvaşçadaki kullanımlar arasında anlamsal ve etimolojik ortaklıklar tespit ettiğini belirtir. Ayrıca gezegen ve evren adlandırmasında farklılıklar

varken Jüpiter dışındaki gezegenlerin Rusçadaki asıl biçimlerine uygun olarak kullanıldığı bilgisini paylaşır.

Diğer bir makalede ise Kazak edebi dilinin oluşmasında büyük katkı sağlayan İbray Altınсарın ve Çuvaş aydını İvan Yakovlev tanıtılır. “Kazak Aydını İbray Altınсарın ve Çuvaş Aydını İvan Yakovlev” başlıklı çalışma Albina Kıran’a aittir. Makalede Kazak edebiyatı hakkında genel bilgi verilerek Altınсарın ve eserleri tanıtılır. Çuvaşların tarihinde Altınсарın’le benzer bir yere sahip olan Yakovlev’le ilgili de ayrıntılı açıklamalar yapılır. Kıran, çalışmasının sonuç bölümünde, her iki aydının da halklarının eğitimi için çalıştığını ve Türk topluluklarında öne çıkan aydınların yollarının ortak bir şekilde İlminsky’le kesiştiğine dikkat çeker.

Kitapta daha çok kültür ve tarih ağırlıklı araştırmalar görülürken dilbilimsel yaklaşımla Çuvaşça dil malzemesinin ele alındığı bir çalışmaya da yer verilmiştir. “Çuvaşça ve Türkiye Türkçesinde Amaç Belirten Yapıların Karşılaştırılması (Özne)” başlıklı ayrıntılı bir incelemeye dayanan yazı, Buğra Oğuzhan Uluyüz’e aittir. Uluyüz, karşılaştırmalı olarak Çuvaşçada ve Türkçede amaç bildiren yapıları söz dizimi özellikleri açısından değerlendirir. İncelenen Çuvaşça veri, Türkiye’de yayımlanan Çuvaşça öykü, destan ve şiirden oluşur. Türkiye Türkçesi için ise *Türkçe Ulusal Derlemi*’nden yararlanılmıştır. Çalışmanın sonucunda Uluyüz, Türkçe ve Çuvaşçada amaç bildiren ifadelerin kurulumunda uyum kategorisi ve özne seçimiyle ilgili bulgularını paylaşır. Bu bulgulara göre Türkiye Türkçesinde amaç yapıları kişi uyum kategorisi işaretleyerek özdeş ve farklı özneler için kullanılabilirken, Çuvaşçada işaretleyiciye göre özdeş ve farklı özne seçimi görülür.

Çuvaşların kültürel yapısı hakkında “Çuvaş Geleneksel Dünya Görüşünde Kutsal Düzenin İnşası: Timir Karta (Demir Avlu) Uygulaması” başlıklı yazı ise Cemallettin Yavuz tarafından kaleme alınmıştır. Kitaptaki diğer kültür çalışmalarından farklı olarak Yavuz, Çuvaşların inanç sistemindeki bir uygulamayı anlatır. Türkçe karşılığı “demir avlu” olarak verilen *Timir karta*, Aşmarin’in sözlüğünde “1. demir çit, telden yapılmış dikenli bariyer; 2. büyüdü daire” şeklinde tanımlanır. Yavuz çalışmasında, bu uygulamanın “büyüdü daire” anlamında toplumdaki kullanımını ele alarak topluluğun tanrısal bir eylemi kendileri için kutsal bir düzen ve güvenli alan oluşturmak amacıyla tekrar ettikleri sonucunu paylaşır.

Altay dilleri teorisi incelemelerinde Çuvaşçanın önemine dikkat çeken ve bu alanda çalışmaları bulunan Emine Yılmaz ise “Karşılaştırmalı Altay Dilbilimi Çalışmalarında Çuvaşçanın Yeri IV-Biçimbilgisi” başlıklı makale ile kitaba katkıda bulunmuştur. Yılmaz, öncelikle Çuvaşçanın neden diğer Türk dillerinden farklı olduğunu ve neden Moğolca ya da Fin-Ugor dillerine yakın kabul edildiğini karşılaştırmalı tarihsel biçimbilgisi temelinde açıklar. Yılmaz bu yazıda Altay dilleri kuramı araştırmalarına kapsamlı bir şekilde yer vererek Çuvaşçanın rolünü *kişi adılları, gösterme adılları, dönüşlülük adılı, gösterimsel e, çokluk ekleri, min soru sözcüğü, sıralama belirteci ve olumsuz emirde kullanılan an ilgeci* başlıkları altında ele alır.

Son olarak kitapta Elçin Yılmazkaya’nın “St. Petersburg’da Bir Azınlık Dili Olarak Çuvaşçanın Belgelenmesi” başlıklı yazısına yer verilir. Yazıda, Çuvaşça üzerine 18. yüzyılda başlayan alan araştırmaları özetlenerek, St. Petersburg’da Çuvaşçanın bir azınlık dili olarak kullanımıyla ilgili proje bulguları paylaşılır. Türkiye merkezli olarak

Melike Üzüm

Emine Yılmaz'ın yürütücülüğünü yaptığı "Çuvaş, Tatar, Başkurt ve Güney Sibirya Bölgelerinde Konuşulan Çuvaşçanın Genel Amaçlı Derlemi" başlıklı proje kapsamında Çuvaşistan'daki derlemelere ek olarak Rusya-St. Petersburg'da da alan araştırması yapılmıştır. Yılmazkaya, Gülhan Öz Açık ve Çuvaş kökenli Albina Kıran'dan oluşan araştırma grubuyla St. Petersburg'da yaptığı derlemelerde dilin aktarımı konusunda Çuvaşların olumsuz bir durum sergilediklerini belirtir. Ancak St. Petersburg'da Çuvaşlar tarafından kurulan derneğin ve gerçekleştirdikleri projenin dilin sürekliliğine katkı sağlayacağıyla ilgili olumlu izlenimlerini de paylaşır.

Kitap, Çuvaş dili, edebiyatı ve kültürü üzerinde çalışanların *Çuvaş Derneği* ve *Kunstkamera Müzesi* ziyareti fotoğraflarıyla sonlandırılır. Sunulan bu çalışma; Çuvaşçanın bilimsel düzeyde Türkiye'deki Türkologlarca araştırıldığını göstermenin yanı sıra Çuvaşçayı dil, kültür ve halkbilimi gibi çeşitli yönleriyle tanıtmaya açısından bir ilktir. Ayrıca bu şekilde aynı konu üzerine çalışan bilim insanlarının bir araya gelmesiyle Türk dilleri üzerine detaylı ve kapsamlı çalışmalar yapılabileceğini gösteren bir modeldir.

Kaynaklar

Yılmaz, E. (2011). *Çuvaş Atasözleri ve Deyimleri*. Ankara: Hacettepe Yayıncılık.

Nemeth, J. (1982). The Meaning of the Etnonym Bulgar. Ed. A. Rona-Tas, *Studies in Chuvash Etymology I* (ss. 7-13). Szeged.